ВИТРАЖИ ЦРКВЕ УЗНЕСЕЊА БЛАЖЕНЕ ДЈЕВИЦЕ МАРИЈЕ У МОДОШУ

Вања В. СТОЈКОВИЋ
Универзитет у Београду, Филозофски факултет – Одељење за историју уметности, Београд, Србија

https://doi.org/10.18485/smartart.2022.2.ch5

Апстракт: Рад се бави анализом културно-историјских прилика у Средњој Европи, које су изнедриле неоготички дискурс као структуру историзма, те применом тих тенденција на витражни програм цркве Узнесења Блажене Дјевице Марије у Модошу, рад стакларске радионице Јожефа Палке. У складу са постулатима обнове уметности готике, у цркви Узнесења Блажене Дјевице Марије у Модошу сачувани су витражи са сценама из живота Христа, Богородице и ранохришћанских мартира, као и историјски наративи који се везују за митолошку прошлост краљевине Угарске.
Циљ истраживања ликовног програма модошке цркве је уврштавање Модоша као пограничног места на обронку Торонталске жупаније у токове актуелних средњоевропских тенденција у архитектури и примењеној уметности. Применом политичке иконографије и иконолошке методе, у раду је расветљен историјско-митолошки наратив витражних сцена, те њихова симболичка вредност за заједницу Модоша. Истраживањем историјата и ликовног репертоара цркве Узнесења БД Марије, дошло је до нових сазнања о ауторству витражног програма цркве и њеног смештања у тадашње средњоевропске токове истористичке обнове архитектуре и ликовне уметности.
Кључне речи: Модош, неоготика, витраж, Јожеф Палка, историзам

ИСТОРИЈСКИ ОКВИР

Црква Узнесења БД Марије подигнута је 1911. године у Модошу (данас Јаша Томић), пограничном месту у Торонталској жупанији у источном делу данашњег Средњобанатског округа. Услед бројних демографских кретања и социјално-политичке климе пограничног места, једног од административних центара Торонталске жупаније, Модош је у првој деценији XX века насељавало махом

немачко, српско и мађарско становништво.[1] Мултиетнички карактер места изнедрио је градитељство прожето разноврсним утицајима, о чему сведочи и подизање католичке цркве у неоготичком стилу.[2] У архивској грађи истиче се 1911. година као почетак изградње цркве Узнесења БД Марије у Модошу, а за завршетак архитектонских радова наведена је 1913. година, док је унутрашњост цркве декорисана након Првог светског рата – између 1921. и 1926. године.[3]

На основу упоредне анализе, може се изнети теза да је аутор пројекта модошке цркве темишварски архитекта Карл Харт (Karl Hart 1858–1920), чији је пројекат за римокатоличку цркву у румунском месту Дета, истоветан цркви Узнесења БД Марије у Модошу.[4] Карл Харт рођен је у Панчеву, а студирао је на Бечкој академији, те је након студија радио са Едуардом Рајтером (Eduard Reiter 1847–1908), као шеф пројектног бироа, поставши потом градски архитекта Темишвара. Могући рад Карла Харта на пројекту римокатоличке цркве Узнесења БД Марије у Модошу, сведочи о просперитету пограничног места и свести црквених великодостојника који ангажују актуелне средњоевропске градитеље, тако постављајући Модош у шири корпус неоготичке обнове градитељства на измаку векова.[5] Архитектонски план здања уобличио је инжењер Роберт Петриковић (Robert Petrikowitsch), а радове су извели градитељ Хајнрих Вог (Heinrich Woog) и дуборезац Бернат Верт (Bernath Werth).[6]

Крајем XIX века, под утицајем глобалног приклањања неоготичком концепту, црквена архитектура Торонталске жупаније поприма истористичке елементе.[7] Оквир истористичке ревитализације са својим подструктурама, у које спада и феномен препорода готичке архитектуре, представља огледало актуелних идеолошких струјања у центрима Средње Европе.[8] Позивајући се на средњовековне великане и митске догађаје, младе европске нације су фабриковале своју традицију и национални идентитет, транспонујући тај имплус у домен ликовне уметности и архитектуре.[9] Комплексан механизам национализације вере и сакрализације нације, који је премрежио Европу крајем XIX века, сведочанство је времена и тадашњих културно-политичких стремљења.[10]

Врхунац мађарске националне идеје представља Миленијумска прослава организована 1896. године, у циљу обележавања хиљадугодишњице досељавања Угара на простор Карпатског басена. Један од најважнијих сегмената прославе представљала је изградња Мађарског Парламента (*Országház* 1885–1896),

1 J. Burger, *Heimatbuch der gemeinde Modosch im Banat und Ortschronik der Gemeinde*, Konstanz, 1964, 104–109.

2 В. Стојковић, „Пијаристичка капела Светог Стефана у Зрењанину: историја и Сликарство" у *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, ур. В.Симић, Нови Сад, 2021, 143–164.

3 M. Đukanov, *Kratka monografija Jaša Tomića 1334 – 1978*, Zrenjanin 1980, 78–83.

4 D. Đukanović, *Arhitektura Rimokatoličkih crkava Vojvodine od 1699. do 1939. godine*, Beograd 2015, 497.

5 M. Gamer, *Romanticism and the Gothic: Genre, Reception, and Canon Formation (Cambridge Studies in Romanticism, Series Number 40)*, Cambridge 2000, 84.

6 J. Burger, *Heimatbuch der gemeinde Modosch im Banat und Ortschronik der Gemeinde*, 1964, 105.

7 J. Erdeljanović, *Srbi u Banatu*, Novi Sad, 1992, 48.

8 G. Germann, Gothic Revival in Europe and Britain: Sources, Influences and Ideas, London, 1972, 28–35.

9 A. D. Smith, *National Identity (Ethnonationalism Comparative Perspective)*, London, 1991, 128–131.

10 М. Тимотијевић. „Религиозно сликарство као историјска истина" у *Саопштења* XXXIV, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002, 361–385.

Слика 1

која је подстакла експанзију градитељства прожетог националном идејом.[11] Изградња Мађарског Парламента у неоготичком маниру, поставила је темеље даљег стилског обликовања и детерминисала нормирани градитељски израз у Мађарској. У таласу готичке обнове, на територији јужне Угарске, данашње Војводине, издвајају се изградња цркве Име Маријино у Новом Саду (1885), цркве Безгрешног зачећа Блажене Девице Марије у Врбасу (1855) и црква Св. Михаела арханђела у Ердевику (1890).[12] Изградњом поменутих грађевина, створена је полазна тачка градитељства у неоготском маниру на територији Војводине, те долази до типизације решења црквених објеката, међу које се убраја и црква Узнесења БД Марије у Модошу.

АРХИТЕКТУРА

Црква Узнесења БД Марије подигнута је као монументална, једнобродна грађевина, тростране апсиде са две петостране сакристије и звоником, који излази из западног прочеља. Ободни зидови, преломљени лукови и готски сводови изведени као армирано бетонске љуске, чине конструктивни склоп ове грађевине. Хор почива на масивним ступцима, који носе лукове и крстасте сводове. Брод је подељен на четири травеја, док се у трећем травеју налази трансепт са кратким попречним крилима бочних улаза. Торањ звоника је на западној фасади и

11 J. D. Milovanović. „Vizuelizacija Milenijumske proslave u Budimpešti 1896. godine: Defile banatskih spahija pred carem Franjom Josifom I Pala Vaga" u Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu XXII 2/2016, 201–219.

12 D. Đukanović, *Arhitektura Rimokatoličkih crkava Vojvodine od 1699. do 1939. godine,* Beograd 2015, 230.

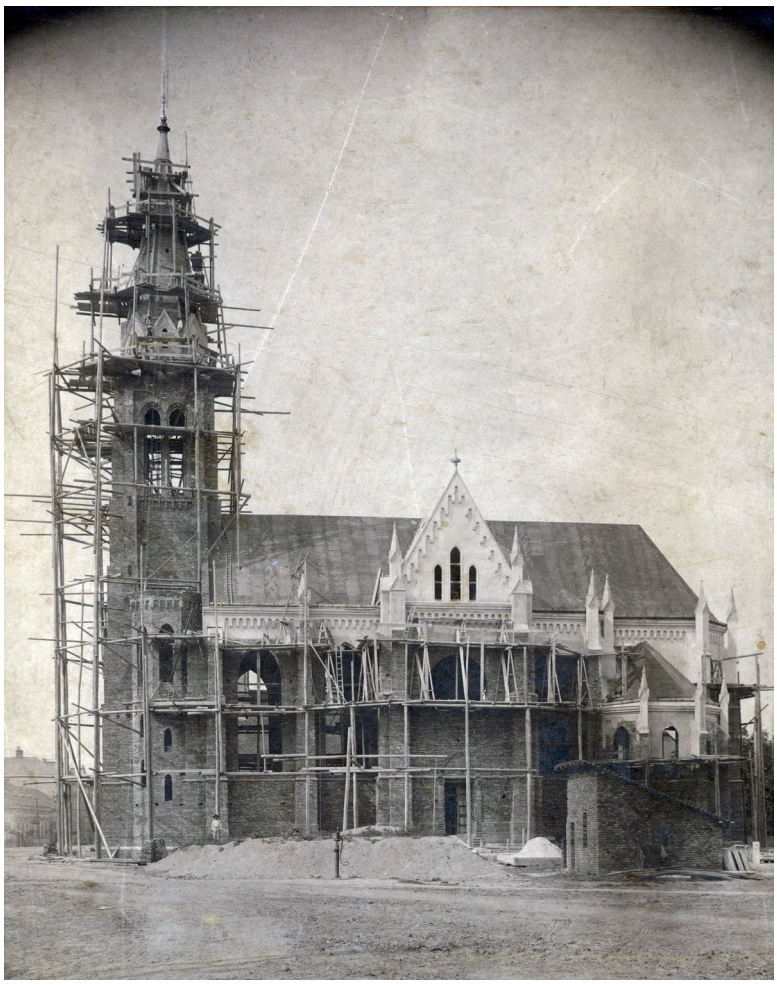

Слика 2

степенасто се сужава и завршава осмостраном капом, покривеном глеђосаним црепом у две боје. Поред звоника су два нижа осмоугаона торња, који се такође завршавају осмостраним пирамидама. У северном торњу је кружно степениште које води до хора, крова и врха звоника. (сл. 1)

Фасаде су рашчлањене контрафорама, пирамидалним кровним завршецима, тремовима, избаченим масама сакристије, торњева и трансепта. Присутни су неоготички декоративни елементи у виду розета, бифора, трифора, стреласто завршених контрафора и венаца. На цркви су три улаза, западни, северни и јужни, наглашени избаченим тремовима чији троугласти забати, оштрих углова, почивају на стубовима. Оригиналан кров је био двоводан са двобојним глеђосаним бибер црепом, али је након пожара покривен ребрастим лимом.[13] (сл. 2)

Овакав вид грађевине у складу је са тадашњим средњоевропским архитектонским тенденцијама и представља једну од могућих варијанти типизираних пројеката црквеног градитељства са почетка XX века. Тадашња бискупија са седиштем у Темишвару тежила је изградњи већег броја цркава, универзалних решења на територији српског и румунског Баната, те је црква у Модошу типски пример сакралне грађевине, настале под иницијативом ревитализације католичанства на простору Торонталске жупаније. Сакрално градитељство на подручју

13 Документација Покрајинског Завода за заштиту споменика културе Нови Сад, http://www.zrenjaninheritage.com/kulturna-dobra/spomenici-kulture/crkva-uznesenja [приступљено 24. 5. 2021.]

Војводине је у периоду од 1885. године до почетка Првог светског рата тежило неоготичкој обнови, по узору на актуелне архитектонске пројекте, који су подизани у важним градовима Средње Европе.[14]

Полазна тачка транспоновања начела неоготичке архитектуре на територије Торонталске жупаније представља 1850. година, односно почетак изградње монументалне базилике Св.Стефана у Пешти (*Szent István-bazilika, Lipótvárosi plébániatemplom*, 1850–1905), затим подизање неоготичког комплекса будимпештанског Парламента (*Országház*, 1885–1896) и рестаурације будимске жупне цркве Св.Матије (*Mátyás templom*,1874–1896).[15] Уобличавањем кључних јавних грађевина мађарске престонице у неоготичком маниру, истористички импулс је премрежио и суседне територије, посебно се одражавајући на сакралну архитектуру на местима где је већинско становништво било римокатоличко.[16] Поред знаменитих неоготичких здања у Мађарској, за ширење неоготичког дискурса на територију Војводине заслужни су и хрватски мајстори, па се подизање жупне цркве Св.Петра и Павла у Осијеку (1898), пројекат архитекте Франца Лангенберга (Gerhard Franz Langenberg 1842–1895), сматра за нуклеус неоготичке обнове у Хрватској. Посредни утицаји из суседних земаља подстакли су усвајање готичких принципа и њихове имплементације на архитеткуру Војводине на измаку векова.[17]

Међу првим здањима подигнутим у неоготичком маниру у Војводини издваја се жупна црква Име Маријино у Новом Саду (1885), дело Георга Молнара (Georg Molnar), које је диктирало даљи стилски израз у којем ће се градити римокатоличке цркве у Војводини. Поред Молнаровог рада, истичу се и мађарски архитекти Еден Лехнер (Ödön Lechner, 1845–1914), Ђула Партош (Gyula Pártos, 1845–1916) и Ференц Рајхл (Raichle József Ferenc, 1869–1960), који су у великој мери обликовали визуелни идентитет бројних војвођанских градова почетком XX века.[18]

Неоготичко градитељство имало је своје одјеке и у декорацији ентеријера католичких цркава, те се начела средњовековног стила транспонују и на обраду олтара, проповедаоница и другог црквеног мобилијара, који су наменски израђивани у специјализованим мајсторским уметничким радионицама.[19]

Нереализовани пројекат олтара за цркву Узнесења БД Марије у Модошу израдио је Херман Боле (Hermann Bollé 1845–1926), водећи хрватски архитекта немачког порекла, присталица еклектичне архитектуре и ученик Фридриха фон Шмита (Friedrich von Schmidt 1825–1891), истакнутог немачког заговорника неоготичке обнове. Боле је током каријере радио пројекте махом у Хрватској и на простору Срема,[20] док је у позним годинама пројектовао гробљанску капелу породице Стефана Ташнера у Руми (Stephan Taschner 1922–25) и већ поменути нацрт за пројекат олтара у цркви Узнесења БД Марије у Модошу (1924).[21]

---

14 D. Đukanović, 30, 126.

15 Isto, 486–7.

16 Ф. Крчмар, *Торонтшалска жупаниja 1860–1918*, (докторска дисертација), Нови Сад, 2016, 248–50.

17 D. Đukanović, 490–491.

18 Исто, 126.

19 K. Clark, *The Gothic Revival. An Essay in the History of Taste*, London, 1962, 122–123.

20 D. Damjanović, „Neogotika u hrvatskoj arhitekturi 19. i ranog 20. stoljeća" u Imago, imaginatio, imaginabile: zbornik u čast Zvonka Makovića, ur. D.Damjanović, Zagreb, 2018, 159–161.

21 D. Đukanović, 125–126.

Иако нереализован, Болеов нацрт представља сведочанство неоготичког препорода на простору Торонталске жупаније, те привредне моћи и значаја Модоша и црквених великодостојника, који ангажују еминентне средњоевропске уметнике почетком XX века.

ВИТРАЖИ

Црква Узнесења БД Марије у Модошу декорисана је витражима, који се налазе на свим већим прозорским отворима. Натпис на витражима упућује да се датују у 1912. годину и да су дело славне стакларске радионице Јожефа Палке (József Palka 1860–1952). На витражима су очувани натписи са именима донатора, локалних породица Рубчич (Rubchich), Елмер (Elmer), Хофман (Hoffmann) и Винклер (Winkler), што упућује на значај подизања и декорисања ове цркве за локалну заједницу Модоша.

На измаку векова на територији Торонталске жупаније истиче се употреба стакла при изради витража као својеврсног украса ентеријерима грађевина, те су техником бојеног стакла украшаване и јавне грађевине, као што је зграда Зрењанинске Жупаније 1892. године и приватне виле више класе, као што је Елекова вила из 1911. године. Било на јавним или приватним грађевинама, витражи су рађени под покровитељством племића или богатије грађанске класе и рад су средњоевропских мајстора.[22] Велики број новотворених занатско-уметничких радионица, указује на масовну конзумацију примењене уметности и њену имплементацију у ентеријере секуларних и сакралних грађевина, подизаних почетком XX века. Препород примењене уметности говори о тековинама модерног доба, односно еманципацији и индустријализацији, те целокупном привредном прогресу мађарске државе.[23]

Стакларска радионица Јожефа Палке ангажована је за израду витража цркве Узнесења БД Марије у Модошу 1912. године, а радови су довршени наредне године, о чему сведочи испис на бочним трифорама цркве. Јожеф Палка се убраја у најпознатије мајсторе мађарског витража и његова дела се налазе у око шест стотина цркава и профаних грађевина махом на територијама Мађарске и Румуније. Рођен 1860. године у Рецу (Retz) у Доњој Аустрији, Јожеф Палка се након завршеног основног образовања сели у Беч, где усавршава стакларски занат. Убрзо потом, 1887. године се сели у Будимпешту, а 1894. отвара самосталну радионицу[24] за израду витража и мозаика.[25] (сл. 3)

За сада су на територији Војводине познати само његови радови у Саборној цркви у Вршцу (мозаик у лунети) и витражи у цркви Узнесења БД Марије у Модошу. Током каријере, Палка је примио мноштво међународних признања, од којих се истичу папски крст Папе Пија X 1912. године и златни венац 1937. године на изложби у Риму. Будимпештанско удружење стаклара му је 1934. доделило почасно признање за деценије преданог рада, што сведочи о успеху

22 D. Vorgić. „Od istoricizma do modernizma. Zbirka Stakla – Vorgić (dve pasije – jedna izložba)", Narodni muzej Zrenjanin, Zrenjanin, 2013, 5.

23 R. Rosewell, *Stained Glass*, London, 2012, 35.

24 Од бројних поруџбина које је његова радионица израдила, издвајају се пројекти за бечки Пазманеум (*Pázmáneum*, 1900), жупну цркву Св.Јосифа у Будимпешти (*Józsefváros*), Палату Републике Естоније (1937), болничку капелу у Великој Канижи, Британика Хотел у Будимпешти (1926) и витражни олтар за ратни брод СМС Сент Иштван (1914).

25 R. Takáts. *Színek, fények, árnyak – Róth Miksa és Alpár Ignác együttműködése a budapesti Vajdahunyadvárban*, Budapest, 2017, 219–220.

Слика 3

и популарности радионице Јожефа Палке на територији Средње Европе у првој половини XX века.[26]

Витражисти су сарађивали са актуелним сликарима и често понављали иконографске обрасце славних дела, што је евидентно и на одређеним витражима у модошкој цркви. Палка је као истакнути уметник свог заната стекао пуно сарадника током живота, па су дела мађарских уметника Јена Харангија (Jenő Haranghy 1894–1951), Дежо Кулбера (Dezső Kölber 1874–1945) Игњата Рошковича (Ignác Roskovics 1854–1915) и др. служила као графички предлошци за монументална витражна дела. Сликани витражи у цркви Узнесења БД Марије носе стилске одлике академског реализма са елементима сецесије, док секундарна декорација имитира контуре готичког храма и на тај начин се позива на сликарство медијевалног периода.[27]

На сваком зиду цркве Узнесења БД Марије налазе се по три трифоре већих димензија, док се на апсиди налазе две бифоре од којих је једна у целини покривена витражом, а на другој је сачувано око педесет одсто сликане површине. Сходно размерама и просторној организацији грађевине, витражи модошке цркве доминирају ентеријером и носе комплексне национално-еклезијалне поруке, приказујући важне личности из мађарске средњовековне историје, које су обликовале савремену римокатоличку побожност мађарског народа.

СВ. СТЕФАН МАЂАРСКИ

Уз олтарски простор на трифори јужног зида налази се витраж са представом Св. Стефана Мађарског (Szent István király 1000/1–1038), првог званичног угарског хришћанског владара. Приказ средњовековног монарха упућује на распростањеност култа[28] ове историјске личности, који представља окосницу у конституисању националне и верске свести мађарске нације.[29] У време владавине краља Арпада (Árpád 845–907) угарски народ прима хришћанство, док долази до масовних покрштавања и еклезијалне организације територија по доласку Вајка (рођено паганско име Светог краља Стефана/Иштвана) на власт

26 R. Takáts, *Színek, fények, árnyak – Róth Miksa és Alpár Ignác együttműködése a buda pesti Vajdahunyadvárban*, 220.

27 Документација Покрајинског Завода за заштиту споменика културе Нови Сад. http://www.zrenjaninheritage.com/kulturna-dobra/spomenici-kulture/crkva-uznesenja приступљено 24. 5. 2021.

28 В. Стојковић, 2021, 74–77.

29 P. Rokai i dr., *Istorija Mađara*, Beograd 2002, 15–20.

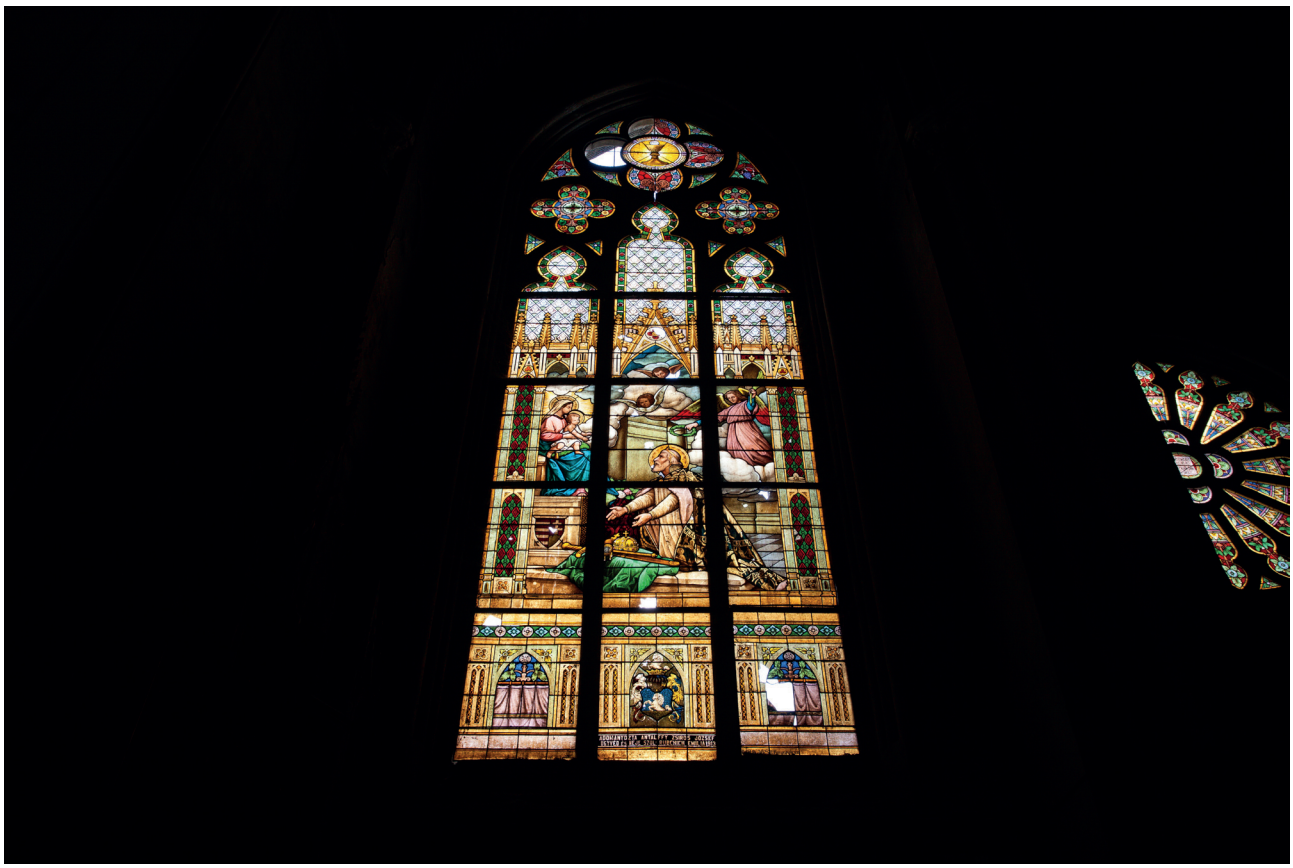

Слика 4

995. године. Након конституисања мреже бискупских управа угарских земаља, Свети Стефан прима благослов Папе Силвестера II (Silvestro II / Gerberto di Aurillac 940/50–1003) и бива крунисан као званични хришћански владар 1001. године, што уједно представља и почетак мађарске државности.[30] (сл. 4) Владавина Светог Стефана представља прекретницу у историји мађарске круне и будући владари се у великој мери угледају на Светог краља Стефана у погледу верске организације али и праведне владавине под окриљем хришћанских вредности. [31]

На витражу у модошкој цркви Свети Стефан је приказан у владарском орнату, у чину предаје краљевских регалија Богородици – патронки угарских земаља. Наратив се доводи у везу са легендом о Светом краљу Стефану, који је пре своје смрти (1038) подигао Угарску круну (*Szent Korona*) и предао је Богородици, како би закључио Божански уговор између ње и најважнијег симбола угарске краљевине.[32]

Тај тренутак је означио почетак историјског процеса у којем краљевске регалије постају званичан симбол мађарске државности, а Богородица постаје света заштитница и краљица угарских територија. Тада је конституисана и „Доктрина о Светој Круни" (*Szentkorona-tan*), која представља схватање да је Света Круна надмоћна владајућем монарху, те да угарски краљ влада „у име Свете Круне". Поред најважније регалије, на витражу су приказани и жезло, кугла и плашт,

30 Z.J.Kosztolnyik, *Five Eleventh Century Hungarian Kings: Their Policies and Their Relations with Rome,* Ann Arbor, 1981, 52–66.

31 E. Király and J.Papp, *A magyar művészet a 19. században KÉPZŐMŰVÉSZET,* Budapest, 2018, 231–232.

32 P. Rokai i dr., *Istorija Mađara*, 13–14, 17–20.

који заједно чине Мађарске крунидбене ознаке и симболизују моћ и континуитет угарске нације.[33]

Позивајући се на средњовековну прошлост, уобличену у фигури епског праоца Стефана, мађарска нација је фабриковала своју традицију на измаку векова и тако потврђивала своју дуговечност и правоверност.[34] Овакав вид механизма конституисања националног идентитета, неретко је наглашаван на мултиетничким просторима попут Торонталске жупаније, што је посебно изражено на репертоару модошке цркве, која је почетком XX века била место окупљања католика мађарске, немачке и бугарске националности.

СВ. ЛАДИСЛАВ

Наспрам представе Светог Стефана Мађарског, на источном делу северног зида цркве је приказан Свети краљ Ладислав I (Szent László 1040–1095). Као пандан првом угарском владару, који је створио темеље монархије и црквене организације, Св. Ладислав је допринео даљем развоју хришћанске Угарске, ширењем граница и успостављањем земље по подобију суседних средњоевропских краљевства.[35] Ладислав I је активно учествовао у реорганизацији католичке цркве у Мађарској, успостављајући нову бискупију са седиштем у Загребу, а наклоност свом претходнику је исказао посветом загребачке катедрале Светом Стефану 1094. године.[36] На иницијативу краља Ладислава долази и до званичне канонизације првог мађарског краља Стефана I, од стране Папе Гргура VII 1083. године.[37] Повезаност два монарха, утемељивача римокатоличке вере, представља основно полазиште верске и националне свести угарског народа, те су представе Светог Стефана и Светог Ладислава, честа појава у ликовним програмима мађарских цркава.

Култ светог краља се током средњег века проширио ван територија Угарске, а о претрајавању култа сведоче легенде везане за живот светог краља Ладислава, које су коришћене као литерарни предлошци за бројна уметничка дела.[38]

На витражу у цркви Узнесења БД Марије, приказана је једна од популарнијих легенда о угарском краљу Ладиславу – прича о чудотворном извору.[39] Свети краљ Ладислав приказан је како секиром избија воду из стене, након што се молио Богу да спаси његову војску од жеђи. Овај иконографски образац, префигурација старозаветног Мојсија, присутна је и на витражу у цркви Св.Ладислава у Будимпешти (*Szent László-templom* 1894–1899), па се претпоставља да је Палка преузео шему одатле, будући да је будимпештанска црква представљала један од најважнијих сакралних центара града и баштињења култа светог монарха. (сл. 5)

---

33 P. Rokai i dr., *Istorija Mađara*,, 21.

34 B. Varga, *The Monumental Nation, Magyar Nationalism And Symbolic Politics In Fin-De- Siècle Hungary*, New York, 2016, 177–178.

35 P. Rokai, 23–25.

36 A.D. Smith, *National Identity (Ethnonationalism Comparative Perspective)*, London, 1991, 164.

37 C. Jöckle. *Encyclopedia of saints*, Pavilion Books, London, 2005, 263.

38 Z. J.Kosztolnyik, *Five Eleventh Century Hungarian Kings: Their Policies and Their Relations with Rome*, Ann Arbor, *1981*, 33–34.

39 B. Varga, *The Monumental Nation, Magyar Nationalism And Symbolic Politics In Fin-De-Siècle Hungary*, New York, 2016, 145.

Слика 5

СВ. ЂОРЂЕ

Западни део северног зида цркве Узнесења БД Марије у Модошу, заузима трифора са представом ранохришћанског мартира Светог Ђорђа (271–303). Култ Светог Ђорђа премрежио је Западно римско царство у V веку, када је 494. године канонизован од стране Папе Геласија I (Gelasius I 1410–496), да би услед Крсташких ратова лик ранохришћанског мартира постао симбол витештва, често помињан у средњовековној књижевности.[40]

Представа Светог Ђорђа у борби са аждајом, усталила се у западнохришћанској иконографији настанком Златне легенде (*Legenda aurea/Legenda sanctorum* 1259–1266), док је најранији познати запис тог наратива из XI века, католичком свету познат посредством крсташких похода. Легенда о светом ратнику Ђорђу, који побеђује змаја и тако спашава грађане Силене и њихову принцезу, испрва је била ограничена на домен дворског витешког романа, да би затим била популаризована у XIII веку и постала омиљена књижевна и ликовна тема касног средњег века и ренесансе. Наратив о победи светог ратника над чудовиштем представља префигурацију тријумфа хришћанства над безверјем, те је с тога био погодан за подстицање нових крсташких похода, како су витезови Првог крсташког рата веровали да се Свети Ђорђе борио заједно са њима код Антиохије и Јерусалима.[41]

---

40 D. Atkinson, "The Ballad Revival and National Literature: Textual Authority and the Invention of Tradition" in *Folklore and nationalism in Europe during the long nineteenth century* Eds. H. M. David, Boston, 2012, 25–27.

41 C. Jöckle., 181–183.

У периоду крсташких ратова, многа европска краљевства су оснивала витешке одреде, међу које се убраја и један од првих секуларних редова – угарски ред Светог Ђорђа (*Szent Giorgi Vitezei Lovagrend*).[42] Основан 1326. од стране мађарског краља Карла I (Róbert Károly 1288–1342) као Братство витезова Светог Ђорђа у Вишеграду (*Visegrád/Plintenburg*), ред је представљао оличење витешких идеала и имао је својеврсну социјалну улогу. Витезови Св.Ђорђа вршили су бројне световне и црквене дужности, али су заштита вере и безбедност краља и дворјана представљали приоритет.[43] Поред поменутих функција витезова Св.Ђорђа, издваја се и заштита Свете Круне, највредније регалије угарског краљевства, која је у време владавине Карла I 1323. године пренета у вишеградску тврђаву. Култ светог ратника је у средњовековној Угарској пренет и у домен јавне сфере, о чему сведоче витешки турнири одигравани у част Светог Ђорђа.[44]

Уврштавање представе Св.Ђорђа у претежно национални репертоар витражних дела цркве Узнесења БД Марије у Модошу, говори о дуговечности култа ранохришћанског мартира и утицају витешког наратива као модела уподобљавања средњовековних владара. Постављајући приказ светог ратника у однос са представама угарских краљева, ствара се идејна нит, која обједињује почетке хришћанске историје и средњовековно монархијско устројство Угарске, у циљу потврде веродостојности мађарске нације изграђене на хришћанским вредностима.

СВ. ЕЛИЗАБЕТА

На западном делу северног зида налази се представа свете принцезе Елизабете (Árpádházi Szent Erzsébet 1207–1231), угарске опатице која је својим делима обликовала женску средњовековну династичку побожност.[45] Донаторском делатношћу и посвећености вери, света Елизабета је постала узор будућим побожним племкињама, а њен култ развијао се и ван територија краљевине Угарске.[46] Само четири године након смрти започет је процес канонизације свете Елизабете, чији се култ тада развија и постаје симбол хришћанске љубави и пожртвованости, штован испрва у Немачкој и Угарској. Легенде о милостивој племкињи, која је свој живот посветила вери и милосрђу, премрежиле су читаву средњовековну Европу и њен живот постаје узорни модел, према којем су се развијале будуће свете жене Европе.[47]

На витражу у модошкој цркви приказана је сцена милосрђа Свете Елизабете, која у потпуности понавља иконографски образац слике аустријско-немачког уметника Александер Лизен-Мајера (Alexander von Liezen-Mayer 1839–1898) из 1882. године. Светитељка је приказана у тренутку даривања свог раскошног огртача сиротици, што представља један од многих тренутака милосрђа описаних у њеном житију, у којем се наводи да је света Елизабета такође ткала и вунено предиво, да би направила одећу за сиромашне и болесне. (сл. 6) Одабир сцене је неуобичајен за устаљене програме витражног сликарства Јожефа Палке, како

42 A. N. Didron. *Christian iconography: the history of Christian art in the middle ages*, New York, 1968, 369–71.

43 P. Rokai, 53–60.

44 Z. J. Kosztolnyik, 80.

45 K. B. Wolf (ed.). *The Life and Afterlife of St. Elizabeth of Hungary: Testimony from her Canonization Hearings*, Oxford, 2013, 20.

46 Исто, 62–64.

47 C. Jöckle, 139–142.

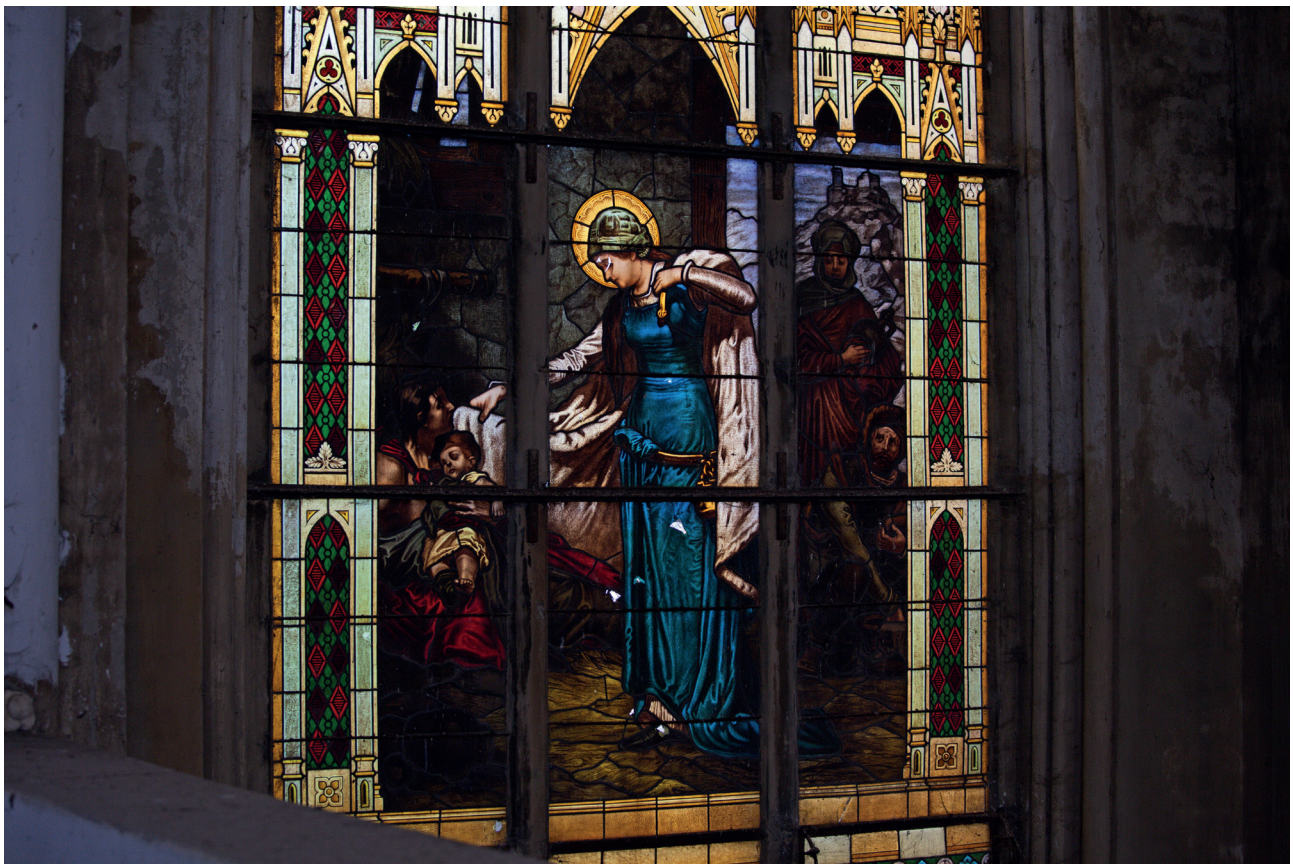

Слика 6

је у већини цркава света племкиња приказана фронтално, са уобичајеним атрибутима. Коришћење предлошка сликара Александер Лизен-Мајера, упућује на уметникову постхумну славу као сликара историјског жанра, чије су представе угарских светих племкиња биле веома запажене у Средњој Европи прве половине XX века. Из његовог опуса издваја се представа Канонизације Св. Елизабете Мађарске 1235. године (1863), која уједно представља прву Мајерову историјску слику великих формата.

Одабиром историјских наратива, Мајер је одао почаст домовини, чији се идентитет базира на средњовековној традицији и митолошкој прошлости, а употреба његових дела у домену примењене уметности, у овом случају сликаног витража, сведочи о транспоновању средњовековних митова и вредности у сакралну уметност прве половине XX века.

СВ. АГНЕЗА

На северном зиду модошке цркве, у нивоу галерије налази се трифора са представом ранохришћанске мученице Свете Агнезе (291–304). Осликани витраж са приказом светитељке је скромнији у поређењу са монументалним сценама Св. Стефана, Св. Ладислава, Св. Елизабете и Св. Ђорђа, будући да је трифора на галерији мањих димензија од прозорских окна у наосу. (сл. 7)

Одабир лика Свете Агнезе не представља реткост у ликовним програмима сликаних витража Јожефа Палке, где је ранохришћанска мартирка углавном приказана фронтално, са атрибутима уобичајеним за њену иконографију, као што је случај и у модошкој цркви.

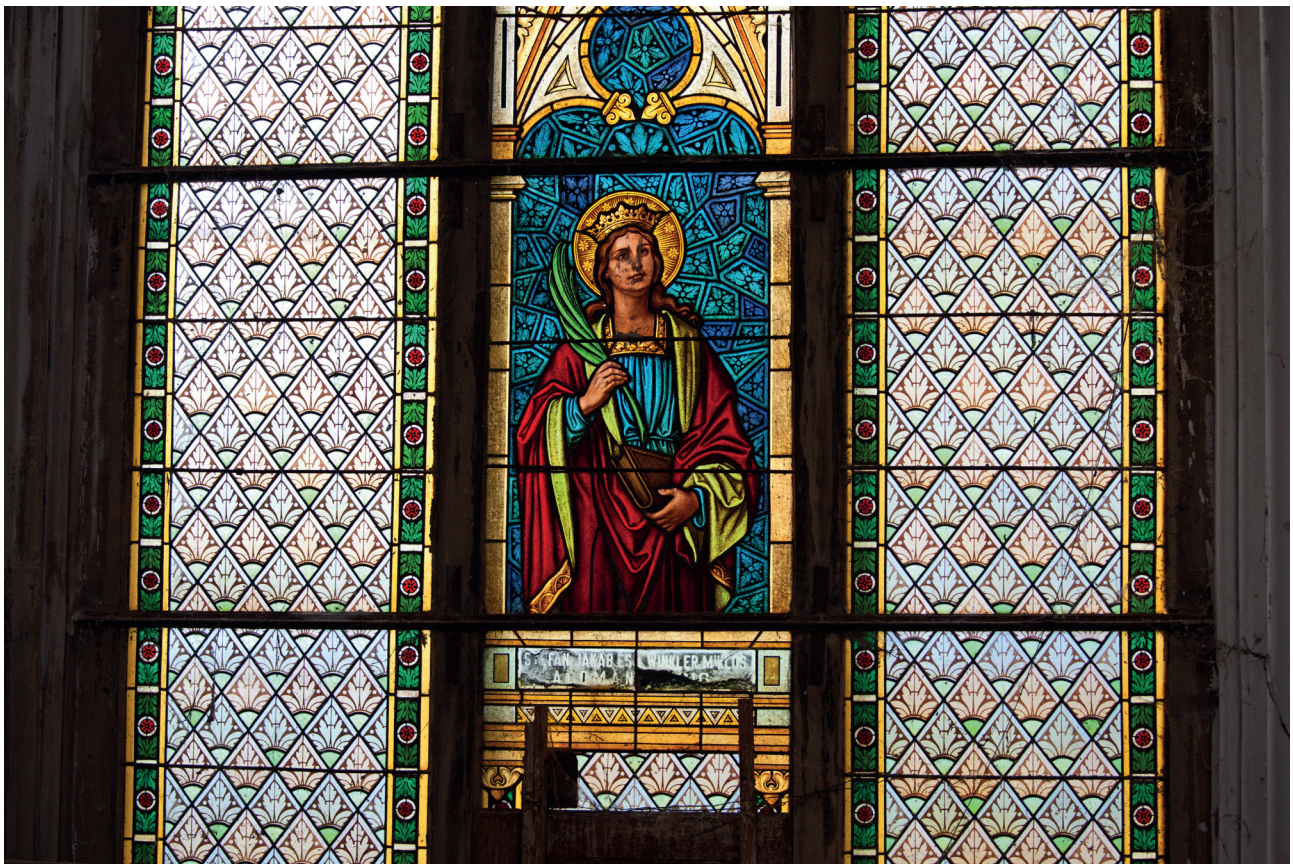

Слика 7

На очуваним витражима у другим црквама, које потписује радионица Јожефа Палке, поред ранохришћанске мученице често се налази и представа Св. Агнезе Бохемске (Svatá Anežka Česká 1211–1282). Животни ток бохемске принцезе-опатице Св. Агнезе у великој мери понавља догађаје из живота њене рођаке и савременице Св. Елизабете Мађарске, која је поставила темеље женске династичке побожности у Средњој Европи.[48] Користећи свој углед и положај, Света Агнеза је имала важну улогу у секуларном и црквеном руководству Бохемије, те је уз помоћ брата, краља Вацлава I (Václav I 1205–1253) основала фрањевачки манастир Св. Агнезе у Прагу (Anežský klášter 1231), у којем се замонашила и касније постала игуманија. У складу са актуелним сакрално-милитантним тенденцијама у Европи, Света Агнеза успоставља и ред витезова Крста са Црвеном Звездом (*Křižovnický řád rytířů s červenou hvězdou*, 1233), чија је мисија била медицинска нега крсташких ратника и других пацијената бохемског краљевства. Убрзо након смрти светитељке, започет је процес њене канонизације и из тог периода потичу легенде о њеним милосрдним делима и чудима.[49]

Св. Агнеза Бохемска, преузимајући монашко име ранохришћанске мученице, често је приказивана са атрибутом палминог листа и јагњетом налик на свету мартирку, уз круну и друге елементе, који упућују на њено племенито порекло.[50] Принцеза-опатица, одрекнувши се овоземаљских династичких привилегија, посветила је свој живот вери и милосрђу, пратећи кораке своје рођаке Свете Елизабете, док је истовремено представљала спону између сакралне и

48 P. Rokai, 77–83.

49 Исто, 86.

50 C. Jöckle., 15–16.

световне власти Бохемије, руководећи краљевином по подобију хришћанских вредности.

СВ. ЈОСИФ СА ИСУСОМ

На јужном зиду галерије цркве Узнесења БД Марије, налази се трифора са представом Св. Јосифа и малог Христа. Уврштавање ове сцене у витражни програм може се довести у везу са посветом цркве, те Светим Јосифом као овоземаљским оцем и хранитељем Исуса Христа, праведним мужем и заштитником Девице Марије. Јосиф Назаретски је глава Богом изабране Свете породице, у којој се десило Христово отелотворење, и због своје вере и одлучности да спозна узвишено достојанство и чистоту Богородице, завређује важно место у историји спасења.[51] У наративу о Светој породици, истиче се и Христова послушност Марији и Јосифу, као одраз његове синовске послушности Богу Оцу, па се Света породица препознаје као узор хришћанског породичног живота.[52]

Отелотворење Божјег сина представља догађај којим је трајно измењено устројство овоземаљског света, па је место Христовог оваплоћења морао бити дом човека чиста срца и снажне вере, те је штовање Св. Јосифа одлуком »*Quemadmodum Deus*« Папе Пија IX 1870. године, подигнуто на ниво заштитника целе Католичке цркве.[53]

АПСИДА

У складу са посветом цркве, на витражима у бифори апсиде представљено је шест сцена из циклуса Христовог живота, док је на другој бифори сачувано четири сцене из Богородичиног циклуса. Одабране представе из живота Христа и патронке Богородице заузимају олтарски простор, који представља најсакралније место модошке цркве.

Витражи у апсиди, заједно са олтарским сликама представљају јединствену тематску целину, која подстиче на контемплативну мисао о страдању и спасењу, док монументалне витражне представе сведоче о богатој угарској историји и традицији заснованој на хришћанским постулатима, те њиховом опстанку у првим деценијама XX века. Одабир сцена приказаних на витражима који су настали донаторском делатношћу модошких породица, сведоче о значају истицања националног идентитета мађарских мештана, као и некадашњој економској моћи Модоша.

СЛИКАРСТВО

Године након Првог светског рата утицале су на смањену градитељску и уметничку делатност, те је испрва унутрашњост декорисана мобилијаром из старије модошке цркве, која је срушена око 1910. године, у периоду када отпочиње изградња цркве Узнесења БД Марије. Бројни фактори утицали су на одложену реализацију мисе, те је у архиву наведен 15. август 1922. као датум када је црква званично освештана.[54] У наредним годинама отпочело је и њено декорисање,

51 G. Schiller, *Iconography of Christian art. Volume I, Christ's Incarnation, Childhood, Baptism, Temptation, Transfiguration, Works and Miracles*, London, 1972, 112.

52 E. Ferguson, et al., *Encyclopedia of Early Christianity*, 1998, 629–30.

53 C. Jöckle, 254–256

54 J. Burger, 107–110.

Слика 8

док је олтарска слика са представом Узнесења Богородице сликара Јоханеса Мерца (Johannes Mertz, 1799) пренета из старије, срушене цркве. Другу олтарску слику насликао је Васа Поморишац (1893–1961), ученик Стевана Алексића (1876–1923), студент минхенске и загребачке Академије, члан групе „Зограф", те по стилском изразу и идеолошком оквиру издвојена појава у српском сликарству прве половине XX века. Васа Поморишац ствара олтарску слику са представом Узнесења Богородице 1926. године, по повратку из Лондона у родни Модош.[55] (сл. 8)

Сликарска заоставштина цркве Узнесења БД Марије, представља значајну збирку уметничких дела XVIII и XX века, што говори о просперитету Модоша, чији мештани и црквени великодостојници ангажују стране ауторе за декорацију сакралних простора, као и односу угледног сликара Васе Поморишца према културно-уметничком дискурсу родног места.

ЗАКЉУЧАК

Католичка црква Узнесења блажене дјевице Марије представља јединствени пример неоготичког градитељства на простору Торонталске жупаније и сведочи о транспоновању и претрајавању истористичког дискурса у Средњој Европи. Услед мултиетничког карактера пограничног места, сакрално градитељство је прожето разноврсним утицајима, док ангажовање актуелних средњоевропских градитеља упућује на значај ревитализације католичанства на територији Торонталске жупаније током прве половине XX века. Изграђена у неоготичком

55 Ф. Крчмар, 391–397.

маниру, модошка црква је смештена у шири оквир истористичке ревитализације, док је одабир средњовековног готичког стилског израза саобразан са архитектонским и идејним тенденцијама еманциповане Мађарске. Јачање националне свести мађарског народа након Миленијумске прославе 1896. године изнедрило је градитељство које се позива на средњовековну митолошку прошлост Угарске, те је одабир готичких елемената саобразан са идејом евокације златног доба краљевине Угарске.

Стремљење модошких великодостојника средњоевропским уметничким тенденцијама огледа се и у ангажовању једне од најбољих стакларских радионица у Средњој Европи за израду витражног сликарског програма. Постулати историјског сликарства, које почива на истинитости, односно верном приказу догађаја из прошлости, сада се транспонују и у домен сакралне примењене уметности. Препород примењених уметности на територијама Средње Европе говори о свеопштој парадигми модернизације, те оснивање бројних стакларских радионица у Мађарској иде у прилог еманципацији и привредном бољитку нације почетком XX века.

Репертоар сликаног витража аутора Јожефа Палке у модошкој цркви представља јединствени спој националних и сакралних тема које величају идентитет мађарске нације и сведоче о богатој традицији угарске краљевине, подигнуте под окриљем хришћанских вредности. Примена и модификација устаљених иконографских образаца сведочи о претрајавању култа ранохришћанских мартира и средњовековних светих династија, те одјеку који су култови имали у ликовној и примењеној уметности почетка XX века. Уврштавање личности из средњовековне мађарске историје у програм модошке цркве огледало је новог импулса, стилске и тематске трансформације религијске уметности, која примат даје историјски тачном приказивању догађаја над њиховом догматско-дидактичком симболиком. Тематски оквир програма сликаних витража модошке цркве представља пример идејног конструкта сакрализације нације и националнизације вере, који је премрежио Европу на измаку векова.

Поред монументалног витражног програма, олтарске слике Јоханеса Мерца и Васе Поморишца уобличавају сакрални простор олтара и говоре о увртшавању библијских ликова у оквиру мађарског хришћанско-националног дискурса, што представља стваралачку прераду савремених идеолошких тенденција двадесетовековне Мађарске.

ИЛУСТРАЦИЈЕ

1. Фасада цркве Узнесења Блажене Дјевице Марије у Модошу, 1911. (фото: Ненад Филиповић).
Façade of the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Modoš, 1911 (photo: Nenad Filipović)
2. Црква Узнесења Блажене Дјевице Марије у Модошу током изградње, око 1910, модошки архив.
Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Modoš, during construction, around 1910, Modoš archive
3. Оглас стакларске радионице Јожеф Палка (*Palka József*), Будимпешта, преузето 26.5 са https://templomablakanno.blog.hu/tags/palka_j%C3%B3zsef
Newspaper announcement of the József Palka glasswork shop, Budapest
4. Јожеф Палка (*József Palka*), Св. Стефан Мађарски, 1912/3, сликани витраж, црква Узнесења Блажене Дјевице Марије у Модошу (фото: Ненад Филиповић).
József Palka, Saint Istvan, 1912/3, stained glass, Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Modoš (photo: Nenad Filipović)
5. Јожеф Палка (*József Palka*), Св. Ладислав, 1912/3, сликани витраж, црква Узнесења Блажене Дјевице Марије у Модошу (фото: Ненад Филиповић).

József Palka, Saint Laszlo, 1912/3, stained glass, Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Modoš (photo: Nenad Filipović)
6. Јожеф Палка (*József Palka*), Св. Елизабета, 1912/3, сликани витраж, црква Узнесења Блажене Дјевице Марије у Модошу (фото: Ненад Филиповић).
József Palka, Saint Elizabeth, 1912/3, stained glass, Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Modoš (photo: Nenad Filipović)
7. Јожеф Палка (*József Palka*), Св. Агнеза, 1912/3, сликани витраж, црква Узнесења Блажене Дјевице Марије у Модошу (фото: Ненад Филиповић).
József Palka, Saint Agnes, 1912/3, stained glass, Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Modoš (photo: Nenad Filipović)
8. Васа Поморишац, Олтар цркве Узнесења Блажене Дјевице Марије у Модошу, 1926. (фото: Ненад Филиповић).
Vasa Pomorišac, altar of the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Modoš, 1926 (photo: Nenad Filipović)

ЛИТЕРАТУРА

Аткинсон, Дејвид (Atkinson, David). "The Ballad Revival and National Literature: Textual Authority and the Invention of Tradition" in *Folklore and nationalism in Europe during the long nineteenth century,* Ed. H. M. David, Brill, Boston, 2012.
Бургер, Јосеф (Burger, Josef). *Heimatbuch der gemeinde Modosch im Banat und Ortschronik der Gemeinde,* Merk & Co., KG Konstanz, 1964.
Варга, Балинт (Varga, Bálint). *The Monumental Nation, Magyar Nationalism And Symbolic Politics In Fin-De- Siècle Hungary*, Brill, New York, 2016.
Vorgić, Dejan. „Od istoricizma do modernizma. Zbirka Stakla – Vorgić (dve pasije – jedna izložba)", Narodni muzej Zrenjanin, Zrenjanin, 2013.
Вулф, Кенет Б. (Wolf, Kenneth B.). (ed.). *The Life and Afterlife of St. Elizabeth of Hungary: Testimony from her Canonization Hearing*s. Oxford University Press, Oxford, 2013.
Гејмер, Мајкл (Gamer, Michael). *Romanticism and the Gothic: Genre, Reception, and Canon Formation (Cambridge Studies in Romanticism, Series Number 40)*, Cambridge University Press, Cambridge 2000.
Герман, Георг (Germann, Georg). *Gothic Revival in Europe and Britain: Sources, Influences and Ideas*, Lund Humphries [for] the Architectural Association London, 1972.
Damjanović, Dragan. „Neogotika u hrvatskoj arhitekturi 19. i ranog 20. stoljeća" u: *Imago, imaginatio, imaginabile: zbornik u čast Zvonka Makovića*, ur. D.Damjanović, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018.
Дидрон, Адолф Н. (Didron, Adolphe Napoléon). *Christian iconography: the history of Christian art in the middle ages*, New York, 1968.
Đukanov, Milan. *Kratka monografija Jaša Tomića 1334 – 1978*., GRO Budućnost OOUR Tipografika, Zrenjanin 1980.
Đukanović, Dubravka. *Arhitektura Rimokatoličkih crkava Vojvodine od 1699. do 1939. godine,* Službeni glasnik, Beograd 2015.
Erdeljanović, Jovan. *Srbi u Banatu*, Matica srpska, Prometej, Novi Sad, 1992.
Јокле, Клеменс (Jöckle, Clemens). *Encyclopedia of saints*, Pavilion Books, London, 2005.
Кларк, Кенет (Clark, Kenneth). *The Gothic Revival. An Essay in the History of Taste*, Penguin Books, London, 1962.
Кирали, Ержебет и Пап, Јулија (Király, Erzsébet and Papp, Júlia). *A magyar művészet a 19. században KÉPZŐMŰVÉSZET,* Mta Btk – Osiris, Budapest, 2018.
Костолник, Золтан Ј. (Kosztolnyik, Zoltan J). *Five Eleventh Century Hungarian Kings: Their Policies and Their Relations with Rome,* East European Monographs, University of Michigen, Ann Arbor, 1981.
Крчмар, Филип. *Торонтална жупанија 1860–1918*, (докторска дисертација), Универзитет у Новом Саду Филозофски Факултет, Нови Сад, 2016.
Milovanović, Jovana. „Vizuelizacija Milenijumske proslave u Budimpešti 1896. godine: Defile banatskih spahija pred carem Franjom Josifom I Pala Vaga" u *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu* XXII 2/2016, 201–219.
Рокаи, Петар (Rokai, Petar) i dr., *Istorija Mađara*, Clio, Beograd 2002.
Рузвел, Роџер (Rosewell, Roger). *Stained Glass*, Osprey Publishing – Shire Publications, London, 2012.
Стојковић, Вања. „Пијаристичка капела Светог Стефана у Зрењанину: Историја и сликарство" у *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, ур. В. Симић, Матица Српска, Нови Сад, 2021.
Смит, Ентони Д. (Smith, Anthony D). *National Identity (Ethnonationalism Comparative Perspective)*, University of Nevada Press, Reno, 1991.
Такач, Роза (Takáts, Rózsa). *Színek, fények, árnyak – Róth Miksa és Alpár Ignác együttműködése a budapesti Vajdahunyadvárban*, Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, Budapest, 2017.

Тимотијевић, Мирослав. „Религиозно сликарство као историјска истина" у *Саопштења* XXXIV, Републички завод за заштиту споменика културе – Београд, 2002, 361–385.
Фергусон Еверет (Everett Ferguson) et al., *Encyclopedia of Early Christianity*, Google Books, 1998.
Шилер, Гертруд (Schiller, Gertrud). *Iconography of Christian art. Volume I, Christ's Incarnation, Childhood, Baptism, Temptation, Transfiguration, Works and Miracles*, London, 1972.

ИЗВОРИ:

Приступљено 26.5.2020.
https://templomablakanno.blog.hu/tags/palka_j%C3%B3zsef
Приступљено 26.5.2020.
http://www.zrenjaninheritage.com/kulturna-dobra/spomenici-kulture/crkva-uznesenja

Vanja V. STOJKOVIĆ

STAINED GLASS OF THE CHURCH OF THE ASSUMPTION OF THE BLESSED VIRGIN MARY IN MODOŠ

Summary: The topic of the paper is the analysis of cultural and historical circumstances in Central Europe which led to Neo-Gothic discourse to develop as a structure of historicism, thus enforcing these tendencies into a program of stained glass in the church of Assumption of the Blessed Virgin Mary in Modoš. This stained glass comes from József Palka glazier workshop. In accordance with the postulates of the renewed Gothic art, in the church of Assumption of the Virgin Mary in Modoš, the stained glass windows with scenes from the life of Christ, Virgin Mary and of early Christian martyrs are preserved, as well as historical narratives related to the mythological past of the Kingdom of Hungary. The goal of research of the art program of the Modoš church is to include Modoš, a borderline place on the hillside of Torontal County, in the course of current Central European architectural and applied art tendencies. The recruitment of leading architects and authors of fine and applied arts ratify the awareness of the local Modoš populace on cultural and artistic events in the major art centers of Central Europe. Also, national-ecclesiastical thematic range of the stained glass program is a reflection of the distinct national consciousness of the Hungarian people on the multi-ethnic area of Torontal County. Using political iconography and the iconological method, the historical-mythological narrative of scenes on the stained glass is clarified in this paper, as well as their symbolic value for the Modoš local community. Researching the history and art program of the church of Assumption of the Blessed Virgin Mary in Modoš, there had been new discoveries about the authorship of stained glass program in the church, and its position in former Central European trends of historical renewal of architecture and fine arts. This church represents a valuable architectural, engineering and artistic achievement, and donations of the local families' relation, as well as specific selection of scenes on stained glass are the best evidence of the importance of national identity and former economic power of Modoš.
Keywords: Modoš, gothic revival, stained glass, József Palka, historism